

V. VÝVOJ ŘÍMSKÉHO VÝCHODU PO ROCE 395 (DO SMRTI CÍSAŘE IUSTINIANA)

Po smrti Theodosia I. v r. 395 se vlády na Východě říše formálně ujal jeho nezletilý syn **Arcadius**. Faktické vlády se zmocnili dva ctižádostiví úředníci, *praefectus praetorio Orientis* Rufinus a *praepositus sacri cubiculi* Eutropius. Byla zde tedy podobná situace jako na Západě, kde vládu za nezletilého Honoria vykonával vojevůdce Stilicho.

Řečtina se na Východě říše začala jako úřední jazyk prosazovat už od doby Arcadiovy vlády a vlády Theodosia II, a to nejprve v soudnictví. Její nástup do státních institucí byl ovšem velmi povolný.²⁹¹ Až do konce existence byzantské říše se její obyvatelé ostatně označovali jako Rhómaiové, čímž zřetelně dávali najevo kontinuitu s antickou římskou říší.

Gót a *comes rei militaris* Gainas, jenž vedl východořímské jednotky, které se roku 395 vracely na Východ, podle Stilichonova návodu dal pokyn k Rufinově zavraždění. Mezi oběma polovinami dříve jednotné říše vzniklo hned krátce po rozdělení velké napětí, k němuž přispěly také spory o správu Illyrské praefektury. Není však zřejmě potřeba se domnívat, že toto napětí bylo dáno zásadní historickou odlišností vývoje obou částí impéria. Spíše šlo o záležitost osobní rivality mocných ve východořímské a západořímské politice. Ve stejném roce se se svými vizigótskými bojovníky vzbouřil Alarich I. a plenil v Thrákii, Makedonii i Řecku. Už po roce 401/2 (Alarichovo tažení do Itálie) se však Východořímané hlavní masy **Vizigótů zbavili**. Od té doby byli titi Gótové již jen pomocníky a z velké části také problémem Západořímanů.

Zato od r. 395 začali do oblastí římského Východu pronikat **Hunové**. Jejich první jménem známý král Uldin Východořímanům sice pomohl zbavit se odbojného Vizigóta Gainy, ale v r. 405 a 408 říši vojensky napadl. (Gainův osud poznamenala **antigermánská reakce**, která na Východě propukla prakticky ve stejné době jako na Západě.)²⁹²

Arcadiova vláda trvala právě do roku 408, kdy jej vystřídal další císař z theodosiovské dynastie, **Theodosius II**. Obecně je v pramenech považován za panovníka slabšího, hlavně pokud se týká zahraniční politiky. Období jeho vlády však bylo po této stránce velmi neklidné. Jeho část říše znepokojovali **Peršané i Hunové**. Zvláště s těmito nomády měla Theodosiova vláda obrovské těžkosti. Protože Západořímané ji předběhli s uzavřením foederátní smlouvy s Huny, jejichž říše se stále více upevňovala, mohli Východořímané využívat jen vojenských služeb hunských přeběhlíků, které pak hunští vladaři striktně vyžadovali zpět a tvrdě je trestali. Ve vyžadování přeběhlíků nacházeli také záminky k dalšímu a dalšímu plenění východořímských území.

291 CJ VII 45 12, r. 397 a Nov. Theod. XVI 8, r. 439.

292 R. 399 brojil proti barbarizaci státu ve své řeči *De regno* filozof Synesios z Kyrény. Gainova vzpoura byla ovšem zapříčiněna i náboženskými důvody. Jako arián totiž marně požadoval přidělení jednoho z konstantinopolských kostelů k ariánským bohoslužbám.

V roce 421/2 přitom vedle Hunů znepokojovali východořímskou říši i Peršané. Hunskému králi Roasovi začala Konstantinopol platit tribut za mír.

Přes nepříznivou zahraničně politickou situaci neuznal Theodosius II. v r. 423, po smrti císaře Honoria, vládu na Západě zvoleného císaře **Johanna**. Původně chtěl i tady vládnout sám, ale vzpoura velitele západořímské Afriky Bonifatia jej donutila tento záměr opustit. Pomohl však svými vojsky, vedenými alanskými vojevůdci Ardaburiem a jeho synem Asparem, na trůn Honoriovu synovci Valentinianovi III., na počátku tzv. Johannovy uzurpace čtyřletému. Regentství za něj do jeho dospělosti vykonávala jeho matka, císařovna **Galla Placidia**, jedna z nejvýznamnějších žen v římské politice.

Největší škody od Hunů však říši přinesla 40. léta 5. stol. Celé oblasti v Podunají byly zpuštěny. Tragický obraz takového poplenní nám zanechal historik Priskos, který dolním Podunajím procházel v r. 449. V r. 447 požadovali Hunové jako daň za dodržování míru ročně částku 1200 liber zlata, jednorázovou „válečnou náhradu“ 6 000 solidů, výkupné za jednoho zajatce se zvýšilo z 8 na 12 solidů.²⁹³ Podle Priska poplatky Hunům znamenaly pro římský Východ neobyčejnou zátěž. Pokud lze jeho údajům věřit (píše dokonce o sebevraždách bohatých daňových poplatníků), musela být rovnováha konstantinopolského státního rozpočtu velmi křehká. Rozpočet zatěžovala navíc jistě i ustavičná hunská poselstva na konstantinopolský dvůr, jejichž účelem mnohdy bylo hlavně získat bohaté dary pro vybrané vyslance, oblíbence a logady hunských králů. Theodosius II. se na radu dvorského eunucha Chrysfia rozhodl dát krále Attilu zavraždit, což se nezdařilo.

Hlavní boj však s hunskou říší opět **vybojovali Západořímané**.

V době Theodosiovy vlády byly vztahy mezi západní a východní polovinou říše vcelku dobré, Východořímané se ve 30. letech 5. stol. pokusili (neúspěšně) zasáhnout proti Vandálům v Africe, v případě konfliktu s Huny r. 451 se však neangažovali. Ostatně Západořímané jim proti tomuto nepříteli nepomáhali také; za všech hunských plenění na Východě dodržovali foederátní smlouvu, již s těmito „barbary“ měli.

Jednou z nejdůležitějších událostí vlády Theodosia II. je vypracování první velké oficiální kodifikace římského císařského práva, známé jako **Codex Theodosianus**. Obsahuje výtahy z císařských konstitucí panovníků dominátu, které dosud měly anebo mohly zůstat v platnosti. Je rozdělen do 16 knih, v nichž jsou konstituce řazeny tematicky (v rámci témat pak chronologicky), a v moderních edicích k němu přísluší také *leges novellae*, které vyšly v době po kodifikaci, jež byla dokončena v únoru r. 438. 1. ledna r. 439 přijal tuto kodifikaci na zasedání římského senátu Západ. Na základě Theodosiova kodexu proběhly první historicky známé **recepte římského práva**, a to v tzv. germánských barbarských státech.

Po smrti Theodosia II. v r. 450 se novým vládcem Východu stal **Markianos**, v oblasti zahraniční politiky odvážnější (ihned například odmítl platit Attilovi tribut za mír). Mezi ním a vojevůdcem Západu Aëtiem se rozvinuly bližší vztahy, nové náznaky vojenské spolupráce mezi oběma polovinami impéria (pomoc proti Attilovi za jeho invaze do severní Itálie v r. 452, kdy Východořímané vpadli na hunské území). Nelze tedy říci, že by se pouhým

²⁹³ Hodnotu solidu nám ozřejmí např. to, že roční potřeby jednoho vojáka římské armády přišly na 30 solidů, běžná rodina dokázala žít zhruba z 5 solidů za rok.

rozdělením moci mezi dva císaře Východ se Západem rozešel.²⁹⁴ Dvojice konsulů nastupovaly podle výběru obou panovníků (jeden za západní, druhý za východní část říše), zákony oficiálně platily pro celé impérium a ani záležitosti obrany nebyly po prvních letech nepřátelství od sebe nijak důsledně oddělovány.

Markianovy zákony se snažily zasáhnout proti korupci v úřadech a zabrzdit krizi měst. V tom měl Východ podobné problémy jako druhá část impéria. Vznikala ovšem také legislativa ve prospěch senátorského stavu.

V době mezi smrtí císaře Petronia a nástupem Avita vládl Markianos krátce i západorímské říši. Neváhal v této době usadit v Pannonii Ostrogóty králů Valamira, Thiudimira a Vidimira, takže představa jednoty říše musela zůstávat velmi živá.

Jednou z největších událostí doby Markianovy vlády byl **IV. ekumenický koncil** v Chalcedonu r. 451. V jeho přípravě se ovšem silně angažovali především ortodoxní západorímsští vladaři, Valentinianus III. a Galla Placidia,²⁹⁵ římský papež Lev I. a Markianova manželka Pulcheria.

Jako další konstantinopolský císař pak nastoupil **León I.** (457–474). Podobně jako bylo zvykem na Západě, byl na trůn pozvednut **z vůle magistra militum Aspara**, který byl alanského původu. Pro opory své moci sáhl však do rezerv vlastní římské říše, k horským kmenům Isaurů, kteří žili v Malé Asii a nebyli ještě příliš romanizováni.

Vojenské výpravy jeho doby nebyly úspěšné. Zvláště neblaze se do historie zapsalo tažení **proti Vandalům** do severní Afriky v r. 468. Vedl je Leontův vojevůdce Basiliskos, který se však dal Geiserichem podplatit a východorímská říše nejen nedokázala Vandaly z Afriky vypudit, ale utrpěla ještě obrovské ekonomické ztráty (námořní výprava přišla na 9 milionů solidů). Basiliskos ovšem díky ochraně císařovny Veriny, která byla jeho sestrou, svou zradu přežil.

Za zmínku stojí, že athénský Parthenón, chrám Athény Panny, byl v Leontově době přeměněn v křesťanský kostel.

Za jeho vlády se ohlásila i **další vlna stěhování národů z euroasijských stepí**. R. 463 se v Konstantinopoli objevili vyslanci Saragurů, Ogurů a Onogurů, kteří byli ze svých sídel vyhnáni Sabiry, a tyto kmeny zase vypudili **Avaři**,²⁹⁶ kteří asi r. 561/2 pronikli do dolního Podunají.

Isaurský prvek se poté v říši i nadále prosazoval a jeden z náčelníků isaurských kmenů, vlastním jménem Tarasikodissa, se v r. 474 stal novým konstantinopolským panovníkem. Jako císař přijal křesťanské jméno **Zénón** (474–491).

Problémy jeho vlády představovali domácí uzurpace, pokračující církevní spory, a také často plenící ostrogótské foederáti. Dva roky po Zénónově nástupu na trůn došlo k sesazení západorímského císaře Romula, jež znamenalo další problémy, tentokrát se vztahem ke druhé polovině říše. Zénón nepovažoval její západní část za ztracenou ani lhostejnou, v roce Romulova sesazení však musel čelit uzurpací již zmiňovaného Basiliska.

294 Za vandalské invaze v r. 455, kdy vládl Petronius Maximus, Markianos nezasáhl. Příčinou mohla však být nečekanost a velmi rychlé dosažení úspěchu této vandalské operace.

295 Ta zemřela ještě před zahájením koncilu, v r. 450.

296 Tuto typickou vlnu velké migrace zachycuje Priskos (frg. 30, FHG IV, str. 104n).

S ostrogótskými foederáty Theodericha, syna Thiudimirova, začal vytvářet **institucionální vztah**, v jehož budování pak pokračovali i císařové Iustinus a Iustinianus. Poměr otce a adoptovaného syna, císaře a jeho patricia, měl vyjadřovat císařovu svrchovanost nad „barbarským“ králem. Roku 488 vyslal Zénón Theodericha do Itálie jako svého dočasného zástupce (vojenského patricia).

V církevních záležitostech se císař snažil vyjít vstříc **monofyzitům**, kterých bylo na Východě mnoho, a navíc nacházeli oporu v perské říši.

Za Zénónova nástupce **Anastasia** (491–518), zvoleného konstantinopolským senátem, se zhoršily vztahy s italskými **Ostrogóty**. Poprvé, když jeho „barbaři“ povolali Theodericha r. 493 svým králem,²⁹⁷ podruhé poté, co se po dobytí Sirmia na Gepidech (r. 504) pustil dále na Východ a začal dobývat byzantská území. Těmto napjatým vztahům odpovídal i císařův postoj za vizigótsko-franského konfliktu, kdy Theoderichovi zabránil poskytnout Alarichovi II. vojenskou pomoc. Za Anastasiovy vlády nedošlo k obnovení vztahu, který s Theoderichem Velikým nastolil Zénón, ale Theoderich se stejně nadále na základě tohoto poměru k císaři cítil být hlavou všech „barbarů“ na Západě.

Napjaté byly i Anastasiovy vztahy s římskými papeži, protože ani on nezrušil Henótikon. Spory mezi monofyzity a ortodoxními vedly za jeho vlády dokonce k uzurpaci straníka ortodoxie Vitaliana, *magistra militum per Thracias*.

Na Byzanc za jeho panování poprvé zaútočili nomádští **Protobulhaři**, kteří náleželi k turkiským kmenům.

Ve vnitřní politice se Anastasios snažil o reorganizaci **daňového systému**. Kromě zrušení daně živnostníků, o kterém jsme se již zmiňovali, nahradil městské *susceptores* státními úředníky zvanými *vindices* a posílil úlohu peněžních dávek proti naturálním.

Na stranu ortodoxie se definitivně postavili teprve císařové **Iustinus a Iustinianus** (518–565), strýc a jeho synovec, povolání vojskem. Vláda toho významnějšího a déle panujícího z nich, Iustiniana (527–565), je obdobím, které podobně jako germánské „barbarské“ státy stojí na rozhraní mezi dvěma dějinnými epochami. Někteří badatelé shledávají v Iustinianově době dva **periodizační mezníky**, které podle nich ukončují antickou epochu. Rok **529**, kdy Iustinianus, který se zároveň s herezemi snažil zničit i poslední zbytky pohanství, dal uzavřít platónskou Akadémií v Athénách,²⁹⁸ anebo rok jeho smrti, **565**, neboť se jako poslední konstantinopolský panovník pokusil potlačit vládu nepohodlných „barbarů“ na Západě vítěznými válkami **proti Vandalům a Ostrogótům**, které vybojovali jeho schopní vojevůdci **Belisarius a Narses**.

K přijetí ortodoxie Iustinus a Iustinianus poprvé nutili „barbarské“ vojáky v římských službách, ačkoli velmi mnoho z nich bylo ariány.²⁹⁹ V politice vůči většině „barbarů“ jednali podle osvědčeného receptu štvání jedněch z nich proti druhým.³⁰⁰ S nástupcem, kterého si

297 Římsští «barbarští» vojáci si takto – už za Odoakera – chtěli zajistit, aby jejich velitel, který byl římským státním úředníkem, jako král lépe hájil jejich zájmy.

298 Zdejší vyučující odešli do Persie.

299 Theoderich Veliký vystoupil na jejich ochranu a jako svého vyslance vypravil do Konstantinopole papeže Jana I., který však nepořídil.

300 Tato politika se však také vymstila, byla jednou z příčin obsazení části Itálie Langobardy.

vybral ostrogótský král Theoderich, Eutharichem, a po jeho předčasné smrti s Eutharichovým synem Athalarichem, buďovali Iustinus i Iustinianus tentýž vztah, jako už před nimi Zénón. Stával se normou, ale protibyzantská opozice mezi Góty jeho pokračování nepřála a vhodný okamžik k zahájení války proti „barbarům“ v Itálii zřejmě nedočkavě vyhlížela i Byzanc.

Mnoho utrpení a škod obyvatelstvu Byzance přinesly v Iustinianově době války s perskou říší. **Peršané** krutě plenili a pustošili Mesopotamii, Sýrii a Palestinu, v r. 540 zcela zničili třetí největší město říše Antiocheiu nad Orontem a r. 561 skončil konflikt s nimi uzavřením míru pro Konstantinopol málo výhodného.

V něčem Iustinianus pokračoval v politice svých předchůdců. Dlouho se snažil udržovat stejný poměr k Ostrogótům jako oni, završil jistým způsobem vývoj zákonodárství ohledně **kolónů**, když jim zakázal uzavírat manželství mimo hranice statku, kde měly pronajaty své pozemky. Zákonů vyšlo za jeho vlády veliké množství a jsou obsaženy ve většinou řecky psaných Novellách ke Kodexu Iustinianu. Určitá jeho opatření předznamenávají již **povlovní konec dominátu v byzantské říši**. Menší provincie slučoval opět ve větší celky, zrušil správní jednotky zvané diecéze a v některých provinciích dal správcům vojenskou i administrativní moc³⁰¹.

Zaváděl rovněž nové daně, které nejvíce dolehly na nižší vrstvy obyvatelstva. Nespokojenost jeho poddaných byla ještě víc podnícena poté, co nechal popravít několik mužů, kteří se účastnili bitek mezi Modrými a Zelenými v konstantinopolském hippodromu. Obě rozvaděné strany se spojily a žádaly nejen osvobození dvou svých příslušníků, kteří našli azyl v kostele, ale i propuštění několika nenáviděných úředníků Iustinianovy vlády. Nakonec se jejich hněv obrátil i proti císaři samotnému a došlo k velkému drancování v Konstantinopoli, které postihlo i chrám Boží moudrosti (**Hagia Sofia**), vystavěný Constantinem Velikým. Po krutém potlačení tohoto tzv. povstání **Níká** (zvítězích) vystavěl na jeho místě Iustinianus chrám ještě nádhernější.³⁰²

Nová kodifikace práva, provedená za jeho vlády komisí právníků v čele s Tribonianem a dokončená r. 529, je jedním z nejvýznamnějších počínů tohoto období. Tato komise vytvořila sbírku, která později ve středověku dostala název **Corpus iuris civilis** a stala se nejvýznamnějším zdrojem recepce římského práva až do novověku.

Corpus iuris civilis sestává ze čtyř součástí. Obdobou Kodexu Theodosianu je Codex Iustinianus (dokončený už v r. 528), který ve 12 knihách shrnuje císařské konstituce, z nichž nejstarší jsou tu zákony císaře Hadriana. Další je systematická učebnice římského práva, která pochází ze II. stol. n. l. (*Gai Institutiones sive Elementa*), třetí tvoří do 51 knih uspořádané výroky nejvýznamnějších římských znalců práva (*Digesta*). Čtvrtou součástí pak představují novelly samotného Iustiniana.

301 Což se ovšem již dříve, na Východě i na Západě říše, čas od času praktikovalo zejména v pohraničních provinciích.

302 Vážným problémem bylo též povstání sekty samaritánů v r. 529, vyvolané Iustinianovým striktním prosazováním ortodoxie. Samaritáni patřili k velmi staré náboženské skupině, která se hlásila k tzv. Abrahámovu náboženství, což podle nich byla víra Izraelitů před babylonským zajetím.

Tento císař, jehož doba byla velmi bohatá na různorodé události, nepochybně patřil k těm byzantským vladařům, kterým se jednoznačně podařilo posílit tzv. **caesaropapismus** (viz níže).³⁰³

Císařovy války na Západě byly úspěšné, říše opět mohla považovat Středozevní moře za *mare nostrum*,³⁰⁴ ale byly velmi nákladné, stejně tak jako boje a usmiřování s perskou říší. Finančně náročná byla i společná perská a římská obrana proti Heftalitům, kteří sídlili severně od Kavkazu, a Iustinianus byl kromě toho ještě nadšeným budovatelem nákladných staveb. To vše se dalo za situace, kdy byzantskou říši stíhaly přírodní katastrofy a v r. 541 se tu objevila velká morová epidemie.

303 Iustinianův typ vlády bývá nazýván též teokratickým absolutismem.

304 Srov. B. ZÁSTĚROVÁ. Dějiny Byzance. Praha 1992. Str. 72.